

zichtbaar. In zeer veel Nederlandse, en Europese huizen en vorstenhoven was een (al dan niet zelf gemaakt) portret van Van Schurman te vinden. Ze was een icoon: de verschillende stadia van haar leven en de ontwikkeling die zij als geleerde doormaakt, zijn in de verzameling van portretten vastgelegd. De 'status aparte' die zij als vrouwelijke geleerde had, wordt door het bestaan van de portretten en de wijze waarop ze bewonderd werden, duidelijk zichtbaar.

Bijzonder is de manier waarop Van Schurman in haar laatste levensfase afstand nam van alle idealen die zij in haar jongere levensjaren als vrouwelijk geleerde koesterde, en ook actief uitdroeg in haar geschriften en correspondentie. De banden met Utrecht, en de Utrechtse universiteit, werden in deze jaren resoluut doorgesneden. Uiteindelijk zou het bericht over Voetius' overlijden, de Utrechtse hoogleraar en predikant die het verblijf van Van Schurman in de Utrechtse collegezalen toe had gestaan en die in haar Utrechtse jaren haar geestelijke leider was geweest, Van Schurman alleen via via bereiken. Van Schurman had in Jean de Labadie een nieuwe inspirator gevonden, en verloochende in diens voetspoor alles wat zij als vrouwelijk geleerde nagestreefd had. Van Beek weet de tragiek van dit verloop in *De eerste studente* goed te treffen, en ook het voortleven van Van Schurman na haar dood in een aantrekkelijk laatste hoofdstuk van het boek goed te beschrijven.

Els Stronks

P. Hoftijzer, Th. Verbeek, ed., *Leven na Descartes. Zeven opstellen over ideeëngeschiedenis in Nederland in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Uitgegeven ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van het verschijnen van Nederlands cartesianisme van dr. C. Louise Thijssen-Schoute* (Hilversum: Verloren, 2005, 108 blz., ISBN 90 6550 873 2).

In 1989 verscheen een facsimile-editie van het vijfendertig jaar eerder gepubliceerde *Nederlands cartesianisme*. Dit fundamentele boek was daarmee weer voor de geïnteresseerden beschikbaar. De auteur C. Louise Thijssen-Schoute had bij haar dood in 1961 een klein maar belangrijk oeuvre op haar naam staan. Haar nalatenschap bracht zij onder in een stichting, die mede dankzij een legaat van haar veel later overleden echtgenoot zeer actief kon zijn in de voortzetting van het werk. Financiering van congressen, hulp bij het publiceren van boeken, en het initiëren van twee Thijssen-Schoute leerstoelen aan de universiteiten van Leiden en Utrecht leverden daarvoor ook bijdragen. Nu het vijftig jaar geleden is dat het hoofdwerk van Thijssen-Schoute is uitgekomen, werd een bundel met zeven essays op haar onderzoeksterrein samengesteld. Twee artikelen zijn van de hand van Th. Verbeek, jarenlang de spil van het fonds en hoogleraar namens de stichting, één is door A. Hamilton, hoogleraar in Leiden op dezelfde basis, en de vier andere zijn door de (ex-) bestuursleden K. Davids, M. Spies, W. van Bunge en A. Hanou geschreven. Maar dat wil niet zeggen dat er een gelegenheidsbundel tot stand is gekomen. Nee, er worden fundamentele vraagstukken aangesneden.

Theo Verbeek bespreekt in zijn inleidend artikel de waarde van het boek *Nederlands cartesianisme*, dat destijds een pioniersstudie was en vooral een inventarisering van het zeer verspreide materiaal bracht. Er is, zoals hij het diplomatiek formuleert, ‘een zeker gebrek aan richting’ in te bespeuren en dat moet naar zijn mening samenhangen met het feit dat Thijssen-Schoute als Neerlandica vooral cultuurhistorisch en niet zozeer filosofisch georiënteerd was. Maar impliciet begreep zij goed wat er in de Lage Landen karakteristiek aan het cartesianisme was. In zijn tweede artikel behandelt Verbeek het werk van een onbekende cartesiaan Johannes Tatinghoff (1629-1655) die in het Duitse Wittenberg doceerde. De auteur maakt zeer duidelijk hoe vloeiend daar de grenzen tussen de denkwerelden waren, zodat nieuwe ideeën verhuld konden worden gepropageerd. K. Davids analyseert de belangstelling die Isaac Vossius net als Descartes voor de zeevaart had en met name voor stromingen, winden en getijden. Vossius reisde nauwelijks, maar bracht in zijn grote bibliotheek zeer veel gegevens samen, die hij van regenten als N. Witsen, J. Hudde, en C. van Beuningen en dus van de VOC doorgegeven kreeg. Maar de VOC deed nogal geheimzinnig over haar bevindingen in tegenstelling tot de jezuïeten, die hun op ervaring gebaseerde wereldbeeld wilden uitdragen. En daar maakte Vossius graag gebruik van. Zijn werk was echter niet baanbrekend maar als ambitieus man wist hij toch tot bijzondere conclusies te komen. Marijke Spies bespreekt indringend in hoeverre de toneelstukken die Lodewijk Meijer, geïnspireerd door Corneille, in de jaren zestig voor de Amsterdamse schouwburg schreef, enkele centrale stellingen van Spinoza’s *Ethica* uitdroegen. Zij gaat daarbij terecht in tegen de interpretatie van J. Konst (zie *BMGN*, CXX (2005) 119-120), die in de toneelstukken het *fatum stoicum* zijn werk wilde laten doen. W. van Bunge behandelt het filosofische probleem of er een tegenstelling bestaat tussen Spinoza’s *Tractatus theologico-politicus* en diens *Ethica*. Zijn er echt verschillen tussen de twee met onderbreking naast elkaar geschreven boeken of wordt hetzelfde op een andere manier gezegd? A. Hanou laat vervolgens zien hoe de *Haegsche Mercurius* die door Hendrik Doedijns tussen 1697 en 1699 op ‘olijke’ satirische wijze vol erotiek werd gevuld zeer libertijns bepaalde onderwerpen behandelde. Hij werd daarop door een Duitse predikant aangevallen en met spinozisme geassocieerd, waarop de kerk in beweging kwam. Geschrokken hield Doedijns zich toen verder koest. Een boeiend artikel ondanks de soms lange citaten. Tenslotte geeft Alistair Hamilton een overzicht hoe in Utrecht het door cartesiaanse twijfel gegroeide scepticisme ten opzichte van geaccepteerde denkwijzen een nieuwe benadering van de islam deed ontstaan zonder de uit het christendom voortvloeiende animositeit. Iemand als Adriaan Reland leerde Arabisch en ontwikkelde zich tot islamdeskundige, zelfs aan de zo Voetiaans georiënteerde Utrechtse universiteit.

De essays in het boekje tonen hoe op het gebied van het *Nederlandse cartesianisme* (en de invloed van Spinoza moet erbij vermeld worden) nog altijd vruchtbaar onderzoek kan gedaan worden en ook wordt.

E. O. G. Haitzma Mulier

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

W. Ruberg, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850* (Dissertatie Leiden 2005; Nijmegen: Vantilt, 2005, 297 blz., € 22,50, ISBN 90 77503 42 0).

De amoreuze jongeman die aan zijn geliefde schrijft: 'In een woord gy zijt een lieve poetel!' De student die met veel bravoure aan zijn jongere broer bericht dat men moet oppassen 'braaf verneukt te worden.' Het jongetje dat op kostschool heimwee heeft en in zijn paasbeste, pas verworven Engels schrijft: 'Oh how I should like to come and stay with you my moesie!' Het zijn slechts enkele van de correspondenten die voorbijkomen in deze handeseditie van een Leidse dissertatie. Door hen te introduceren, demonstreert de historica Willemijn Ruberg weer eens dat er winst te behalen valt met het gebruik van egodocumenten. Ze tonen soms kanten van de auteurs die elders onderbelicht blijven. Egodocumenten zoals brieven zijn persoonlijker dan 'officiële stukken.' Tegelijkertijd (en dat vormt in feite een centrale stelling die de schrijfster al in de titel van *Conventionele correspondentie* uitdraagt) is ook correspondentie nooit zonder meer en ongefilterd te gebruiken als bron van informatie over het 'ik' of de persoonlijkheid.

Ruberg concentreert zich in dit boek over de Nederlandse correspondentiecultuur op de periode 1770-1850. De auteur heeft zo'n 2.300 manuscriptbrieven uit deze periode geanalyseerd. Ze werden geschreven door de leden van vijf families uit de Nederlandse elite, een begrip waar Ruberg zowel adel als hogere burgerij onder vat. Binnen de beperkte mogelijkheden heeft ze gestreefd naar een zekere spreiding: een protestantse adellijke familie, een paar protestantse families uit de hogere burgerij en één katholieke. De keuze voor de elite is begrijpelijk — hier werd simpelweg het meest geschreven en is het meest bewaard gebleven. Zoals te verwachten meldt de auteur dan echter op een gegeven moment dat ook onderzoek naar briefcultuur van de lagere klassen de moeite waard zou zijn. Overigens neem je bij dat getal van 2.300 manuscriptbrieven in gedachten de pet af voor Ruberg. Dit temeer daar uit de bijgevoegde cijferstaatjes onder andere blijkt dat 23% van de brieven geheel of gedeeltelijk in andere talen dan het Nederlands is opgesteld, waarbij met name natuurlijk het Frans (20%) en het Latijn (2%) eruit springen.

Een belangrijk punt voor Ruberg is de idee dat brieven een middel tot socialisering of disciplineren vormen. Arianne Baggerman en Rudolf Dekker lieten in hun publicaties over het dagboek van Otto van Eck (bijvoorbeeld *Kind van de toekomst*) zien dat in dit dagboek een spanningsveld bestaat tussen de spontane uiting en de door de ouders gevoerde regie. Op soortgelijke wijze toont Ruberg dat correspondenten elkaar vaak expliciet of impliciet allerlei handelingsvoorschriften, rolpatronen, normen en waarden aanreiken. Daaronder de normen die betrekking hebben op de juiste correspondentiepraktijk zelf, en één van die normen is dat een brief 'natuurlijk' moet zijn. De vraag hoeveel gedwongenheid dat 'natuurlijke' moet of mag hebben, komt in het boek herhaaldelijk terug. Daarnaast benadrukt de auteur de 'performativiteit' van taalgebruik: taal geeft niet slechts een werkelijkheid weer, maar brengt die ten dele zelf tot stand. Zo kunnen brieven soms een zeer belangrijke rol spelen bij het totstandkomen van een relatie die in een